

УДК: 352.075

DOI: 10.35432/tisb282022285247

Роман Корчовий

*аспірант кафедри публічного управління та регіоналістики
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-8126-6462>
e-mail: korchevoiroman@gmail.com*

СПЕЦІАЛЬНИЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ: ЧИННИКИ САМОВРЯДНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ

У статті розглядаються особливості управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду України з боку територіальних громад, на основі чого вироблені пропозиції щодо підвищення ефективності самоврядного механізму. На основі методології Міжнародного союзу охорони природи аналізується класифікація природних територій, що підлягають особливій охороні за типом управління. Тип управління залежить від того, хто створює такі території та об'єкти, управляє ними й несе відповідальність за їх стан. Виділяється чотири типи управління природними територіями, що особливо охороняються, а також їх підтипи - урядове управління, розподілене управління, приватне управління, управління місцевими громадами. Проаналізована компетенція територіальних громад щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Визначені проблеми та сценарії розвитку системи управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду на рівні територіальних громад.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, місцеве самоврядування.

Roman Korchovi

*PhD-student of the Department of Public Administration and Regionalism
ESI of Public Service and Administration Odesa Polytechnic National University,
<https://orcid.org/0000-0002-8126-6462>
e-mail: korchevoiroman@gmail.com*

SPECIAL ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REGIME OF NATURAL RESERVE TERRITORIES: FACTORS OF SELF-GOVERNANCE MECHANISM OF ADMINISTRATION

The article discusses the peculiarities of managing territories and objects of the nature reserve fund of Ukraine by territorial communities, based on which proposals for improving the effectiveness of the self-government mechanism are developed.

The classification of natural areas subject to special protection is analyzed based on the methodology of the International Union for Conservation of Nature. The type of management depends on who creates such territories and objects, manages them, and is responsible for their condition. Four types of management of specially protected natural areas are distinguished, including their subtypes, namely:

Type A - government governance, which includes the following subtypes:

- management by an authorized national ministry or agency.
- management by an authorized sub-national authority or agency.
- delegated management by the government.

Type B - shared governance, which includes:

- collaborative management.
- joint management.
- transboundary management.

Type C - private governance, which includes:

- management by individual landowners.
- management by non-profit organizations.
- management by for-profit organizations.

Type D - governance by indigenous people and local communities, which includes:

- indigenous peoples' protected areas.
- community conserved areas.

The competence of territorial communities regarding territories and objects of the nature reserve fund has been analyzed. The problems in the development of the management system for territories and objects of the nature reserve fund at the level of territorial communities have been identified.

For the further development of territories and objects of the nature reserve fund at the level of territorial communities, the main directions/scenarios have been proposed: inertial, preservation-oriented, and sustainable growth. Based on the analysis of the development of the Regional Landscape Park "Slovyansky Kurort," the conclusion has been drawn regarding the optimal nature of the third scenario.

The proposal includes the establishment of additional categories of territories and objects of the nature reserve fund within the system, apart from categories of national and local significance, such as regional significance. The latter can be determined by delineating the existing territories and objects of the nature reserve fund of national and local significance into a) national, b) regional, and c) local categories. Additionally, the granting of the right to territorial communities to create additional types of nature reserve fund areas, such as quiet zones, urban forests (lakes), nature reserves, protected coastal areas, protected springs, and so on, has been justified.

Key words: nature reserve fund, management of territories and objects of the nature reserve fund, local self-governance.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В теперішній час на рівні територіальних громад в Україні гостро постає низка проблем, від вирішення яких залежить екологічна безпека природного середовища. Однією з них є створення та розвиток мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ТОПЗФ), що передбачає збереження репрезентативних природних екосистем, які є головною умовою формування здорового довкілля людини. За результатами даних обліку ТОПЗФ, станом на 1 січня 2022 року в Україні нараховується 8889 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 4,556 млн. га. Відношення фактичної площі ТОПЗФ до площі держави («показник заповідності») становить 6,91%. Більше половини (57,7 %) заповідних територій України є об'єктами загальнодержавного значення. Серед них 19 природних заповідників і 5 біосферних заповідників, 56 національних природних парків, 328 заказники, 136 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 20 дендропарків та 90 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. У структурному відношенні основну частину складають ТОПЗФ місцевого значення, на частку яких припадає понад 92% від загальної кількості ТОПЗФ (таблиця 1).

Таблиця 1.

Загальна кількість та площа територій та об'єктів ПЗФ України за категоріями

Категорія	Кількість		Площа	
	об'єктів	% від загальної кількості	га	% від загальної площі
Заповідники:				
природні	19	0,23	200537,9064	5,2360
біосферні	4	0,05	252146,1000	6,3997
Національні природні парки	56	0,59	1221804,6214	30,8585
Заказники:	3103	38,30	1373452,4138	34,4819
загальнодержавного значення	328	3,81	460067,3083	11,6770
місцевого значення	2794	34,49	913385,1055	22,8049
Пам'ятки природи:	3388	41,82	28790,2169	0,7307
загальнодержавного значення	136	1,63	5776,3700	0,1466
місцевого значення	3256	40,19	23013,8469	0,5841
Ботанічні сади:	28	0,35	1990,2319	0,0505
загальнодержавного значення	18	0,22	1863,2140	0,0473
місцевого значення	10	0,12	127,0179	0,0032
Зоологічні парки:	13	0,16	453,8221	0,0115
загальнодержавного значення	7	0,09	111,4500	0,0028
місцевого значення	6	0,07	342,3721	0,0087
Дендрологічні парки:	57	0,70	1780,9359	0,0452
загальнодержавного значення	20	0,23	1472,8800	0,0374
місцевого значення	38	0,47	308,0559	0,0078
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:				
	556	6,86	13136,7510	0,3332
загальнодержавного значення	90	1,09	5704,4332	0,1448
місцевого значення	468	5,78	7432,3178	0,1884
Регіональні ландшафтні парки	77	0,95	768980,0437	19,4187
Заповідні урочища	809	9,99	95903,7887	2,4339
Всього,	8102	100,0	3939941,2	100,00
в тому числі:				
загальнодержавного значення	644	7,9	2149484,3	54,6
місцевого значення	7458	92,1	1790697,8	45,4
Заказник загальнодержавного значення (Чорне море)	1		402,5	

В останні роки, враховуючи високі екологічні характеристики ТОПЗФ, вони користуються підвищеним попитом на ринку земельних ресурсів, при цьому проявляється тенденція до забудови природоохоронних територій різними об'єктами, які часто не мають безпосереднього відношення до функцій збереження природних екосистем. Дієвим важелем збереження природної спадщини є створення ТОПЗФ місцевого значення, діяльність яких спрямована, перш за все, на охорону уцілілих природних та унікальних для територіальних громад екосистем, які важливі не лише з екологічної точки зору боку, але й є цінністю для

місцевих жителів, для їх територіальної свідомості. Саме рівень територіальних громад за наслідками процесів об'єднання став тією мінімальною та основною територіальною одиницею для раціонального природокористування, ефективного господарювання, сталого екологічного розвитку території загалом.

Під ТОПЗФ місцевого значення розуміють ділянку землі, водної поверхні та повітряного простору над ними, де розташовуються природні комплекси та об'єкти, що мають особливе природоохоронне, наукове, культурне, естетичне, рекреаційне, оздоровче та інше цінне значення, і для якого може бути встановлений режим особливої охорони. При організації ТОПЗФ місцевого значення, без вилучення земель у власників, землекористувачів, землевласників і орендарів, категорія земель не змінюється, а встановлюється особливий правовий режим її використання, з урахуванням обмежень, встановлених режимом території, що особливо охороняється, зокрема: заборона певних видів діяльності, надання земель для ведення господарської діяльності громадян та їх некомерційних об'єднань, будівництва автомобільних доріг, трубопроводів, ліній електропередачі та інших комунікацій, будівництва промислових, господарських та інших об'єктів, не пов'язаних з функціонуванням ТОПЗФ, за винятком регламентних робіт на існуючих об'єктах, руху та стоянки транспортних засобів, не пов'язаних з функціонуванням ТОПЗФ, неорганізованої рекреаційної діяльності, влаштування стоянок автотранспорту, розміщення відходів виробництва та споживання, а також інших видів діяльності, які можуть спричинити собою порушення режиму ТОПЗФ.

Отже, ТОПЗФ є важливим чинником розвитку місцевого самоврядування в Україні й чим більше є їх площа в розрізі територіальних одиниць, тим вище є екологічна захищеність і привабливість територіальних громад. За наслідками адміністративно-територіальної реформи 2015-2020 рр. всі ТОПЗФ незалежно від рівня опинилися в межах територіальних громад, що актуалізувало проблему управлінських взаємовідносин у цій сфері. При цьому сучасні умови, що швидко змінюються, свідчать про недостатню готовність системи управління ТОПЗФ на рівні територіальних громад до них адаптуватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. В Україні достатньо багато робіт, присвячених різним аспектам правового регулювання ТОПЗФ. З іншого боку, незважаючи на безліч проблем, існує не так багато публікацій із проблематики загального управління, галузевого менеджменту та адміністрування ТОПЗФ. Із відповідних робіт звертає на себе увага, насамперед, колективна праця В.М. Третяк, А.Д. Юрченко, Ю.В. Лобунько [12]. На їх обґрунтовану точку зору, інституціональне забезпечення формування ТОПЗФ поки що не містить належного організаційно-правового, економічного та соціального механізмів реалізації. Зокрема не створено методики визначення ефективності заходів з формування ТОПЗФ, а також державного управління їх розвитком. На погляд авторів, ТОПЗФ мають формуватися не лише на підставі науково сформульованих певних побажань, а і на відповідних реальних соціально-економічних та екологічних обґрунтуваннях, балансових розрахунках по кожному із заходів, в розрізі відповідних територій, диференційовано по термінах їх реалізації, узгоджено з матеріально-технічними і фінансовими можливостями держави та імовірного залучення ресурсів з інших джерел.

Виходячи із аналогічних позицій О.І. Дребот вважає, що трапляються непоодинокі випадки зміни землекористувача (і землевласника) земельної ділянки, на якій розміщується заповідний об'єкт або територія. Такі суб'єкти здійснюють «заповідний менеджмент» у своїх приватних інтересах, а від цього вплив на складові ПЗФ стає безсистемним. Підпорядкування однакових за правовим статусом заповідних територій і об'єктів різним державним структурам О.І. Дребот пояснює галузевими інтересами. На його погляд, одна з основних причин такої ситуації в заповідній справі – відсутність врегулювання цього питання у

правовому полі, у т.ч. відсутність нормативно-правового документу, який би вичерпне визначав процедури управління ПЗФ [3].

На погляд В.М. Бевзенко у Законі України “Про природно-заповідний фонд України” доцільно закріпити вичерпний перелік суб’єктів управління природно-заповідним фондом, що дасть змогу відмежувати “реальні” суб’єкти управління від тих органів, які до здійснення управлінських функцій причетні або опосередковано, або ж виконують кардинально протилежні чи несумісні завдання [1]. А.А. Головка аналізує проблеми доцільності підпорядкування всіх ТОПЗФ профільному міністерству, а також обґрунтовує заходи, що дадуть змогу покращити ефективність державного управління об’єктами природно-заповідного фонду, що не належать до відомчого підпорядкування Міндовкілля [2].

О.М. Ковтун [4] та О.О. Статівка [11] також піднімають окремі питання щодо підвищення ефективності державного управління у сфері охорони ТОПЗФ України.

Узагальнюючи наукові засади управління розвитком ТОПЗФ в умовах соціально-економічного та земельного реформування С.М. Смирнов, В.М.Смирнов та В.О.Острроверха вважають, що управління розвитком природно-заповідних територій повинно вирішувати поміж іншим завдання з охорони біорізноманіття, які залишаються поза увагою в умовах приватизації земель, реалізації програм галузевого, регіонального і місцевого розвитку. Автори вважають за доцільне внести зміни до чинного законодавства щодо логістики створення заповідних територій та зобов’язання розробки землевпорядної документації щодо встановлення меж ТОПЗФ [10].

Як можна помітити, існуючі дослідження присвячені переважно системі державного управління ТОПЗФ. Й хоча значна частина ТОПЗФ перебуває у віданні органів місцевого самоврядування, на жаль, самоврядний механізм управління ТОПЗФ поки що не знайшов свого аналізу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження особливостей управління ТОПЗФ України з боку територіальних громад та вироблення на цій основі пропозицій щодо підвищення ефективності самоврядного механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до діючого законодавства до природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об’єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об’єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам’ятки природи, парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам’ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення [8].

Суттєве значення має те, що регіональні ландшафтні парки, а також зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам’ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у державній формі власності, так і в інших формах власності, зокрема комунальній.

Міжнародний союз охорони природи (МСОП) розробив класифікацію природних територій, що підлягають особливій охороні за типом управління. Тип управління залежить від того, хто створює такі території та об’єкти, управляє ними й несе відповідальність за їх стан. Класифікація МСОП не є обов’язковою, але більшість держав визнає її як акт «м’якого права» [5]. МСОП виділяє чотири типи управління (governance types) природними

територіями, що особливо охороняються й які діляться на підтипи (subtypes) [13, p. 27].

Тип А – урядове управління (governance by government), що включає підтипи:

- 1) управління уповноваженим національним міністерством або агенцією (national ministry or agency in charge);
- 2) управління уповноваженим територіальним органом державної влади або агенцією (sub-national ministry or agency in charge);
- 3) делеговане управління (government-delegated management).

Тип В – розподілене управління (shared governance), що включає:

- 1) спільне управління (collaborative management);
- 2) об'єднане управління (joint management);
- 3) транскордонне управління (transboundary management).

Тип С – приватне управління (private governance), що включає:

- 1) управління індивідуальними землевласниками (individual landowners);
- 2) управління некомерційними організаціями (non-profit organizations);
- 3) управління комерційними організаціями (for-profit organizations).

Тип D – управління корінними народами та місцевими громадами (governance by indigenous people and local communities), що включає:

- 1) території корінних народів, які підлягають особливій охороні (indigenous peoples' protected areas);
- 2) охоронювані території місцевих спільнот (community conserved areas).

Урядове управління означає, що центральний або регіональний державний орган має владні повноваження щодо природної території, яка підлягає особливій охороні. Саме цей орган створює відповідну територію, визначає цілі та завдання, розробляє план управління, виконує цей план, контролює стан природної території, що підлягає особливій охороні тощо. Крім того, зазначена інституція має право на землю і природні ресурси відповідної природної території. Різновидом урядового управління є т.зв. делеговане управління відповідно до якого орган державної влади передає певній організації частину своїх виконавчих функцій й щодо якої здійснюється відповідний державний контроль з питань ефективності та законності дій. При цьому регулюючі та контрольні функції, а також відповідальність залишається у віданні відповідного органу державної влади. Крім цього, орган державної влади може інформувати зацікавлених осіб з питань природної території, що підлягає особливій охороні й радитися з ними, але не зобов'язаний це робити [13, p. 28].

При розподіленому управлінні кілька суб'єктів мають повноваження щодо територій, яка підлягає особливій охороні. Такими суб'єктами можуть бути як органи публічної влади, так й суб'єкти господарювання й приватні особи. За такою моделлю позиція кожного учасника управління є обов'язковою для інших й саме цим зазначений тип управління відрізняється від попереднього, де господарюючі суб'єкти можуть лише отримувати інформацію та висловлювати думку. Розподілене управління буває спільним, об'єднаним та транскордонним. При спільному управлінні один суб'єкт, зазвичай орган державної влади, узгоджує свої дії з іншими. При об'єднаному управлінні всі суб'єкти утворюють колегіальний орган управління та вирішують питання більшістю голосів чи консенсусом. Транскордонними природними територіями, що підлягають особливій охороні, управляють як мінімум дві держави через відповідні національні структури або утворюючи спільну адміністрацію [13, p. 29].

Приватне управління означає, що недержавна організація або фізична особа створюють природну територію, яка підлягає особливій охороні. При цьому мотиви створення не мають значення, головним чинником є мета збереження біорізноманіття та довгостроковість цих намірів. Приватний землевласник може бути дослідником, благодійником чи захисником природи. Може також спеціально засновуватися некомерційна

організація для створення природних територій, що підлягають особливій охороні. Наприклад, Фонд збереження дикої австралійської природи (Australian Wildlife Conservancy) збирає пожертвування, купує земельні ділянки та оголошує їх особливо охоронюваними. Комерційна фірма також може розвивати туризм у своєму національному парку тощо [13, р. 29].

Управління корінними народами та місцевими громадами характеризується трьома ознаками. По-перше, корінні народи або місцеві громади зацікавлені у збереженні території. Зацікавленість зазвичай виникає тому, що територія є сакральною, або тому, що вона підтримує існування народу, або тому, що вона належить йому за традицією. По-друге, такі народи чи громади відіграють ключову роль у прийнятті рішень щодо збереження території та у виконанні цих рішень, у тому числі несуть відповідальність і можуть застосовувати примусові заходи. По-третє, зусилля народів чи громад є корисними задля збереження видів, місць проживання, екологічних функцій і пов'язаних культурних цінностей, навіть якщо це не є вихідною метою. Корінний народ може одночасно бути місцевою громадою, тому розмежувати підтипи всередині цього управління не завжди вдається [13, р. 39].

Мета класифікації ТОПЗФ за типами управління – визнати та підтримати якнайбільше ініціатив щодо збереження біорізноманіття незалежно від того, чия це ініціатива. Прикладне значення класифікації – коректним чином порівнювати природні території, що підлягають особливій охороні, оскільки державне управління відрізняється від приватного та самоврядного. Слід також зазначити, що у системі природних територій світу, що підлягає особливій охороні частка, що перебуває в урядовому управлінні скорочується, а частка недержавних – навпаки, зростає. Зокрема, у 1990 р. площа неурядових природних територій, що особливо охороняються, становила 2,4 % від загальної площі всіх подібних територій, а на початку XXI ст. – збільшилася до 10,8 % [15, р. 33].

В Україні класифікація ТОПЗФ за типами управління не згадується у правових актах і наукових працях. Тим не менш, у Всесвітній базі даних щодо резерватів, у 90% вітчизняних ТОПЗФ зазначений урядовий тип управління [14]. Управління зазначеними об'єктами покладається на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля), до завдань якого належить вироблення та реалізація державної політики, здійснення нормативного регулювання та державного нагляду щодо охорони та використання ТОПЗФ. Міндовкілля також координує відповідну діяльність з Державним агентством лісових ресурсів України, Державним агентством водних ресурсів України, Державною екологічною інспекцією України, іншими державними органами, які безпосередньо, або через державні підприємства, установи та організації здійснюють управління ТОПЗФ.

Попри утворення обласними радами, більшість з заказників місцевого значення, регіональних ландшафтних парків, заповідних урочищ, а також значна частка пам'ятників природи, пам'ятників садово-паркового мистецтва також належить до урядового типу управління. Адміністрування останніми здійснюється органами держави (наприклад, підрозділами обласних державних адміністрацій з екології), державними підприємствами (наприклад, лісгоспами) та установами (наприклад, закладами вищої освіти). Зокрема, в Одеській області один з двох регіональних природних парків, 24 з 32 заказників, всі чотири заповідних урочища, 11 з 14 пам'ятників садово-паркового мистецтва, 13 з 43 пам'ятників природи місцевого значення, перебувають у віданні державних підприємств лісового господарства або інших державних установ.

Таблиця 2

Структура природно-заповідного фонду Одеської області [6]

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	На 01.01.2022	
	Кількість, шт.	Площа, га
Природні заповідники	-	-
Біосферні заповідники	1	51547,9
Національні природні парки	2	49176,1
Регіональні ландшафтні парки	2	15320
Заказники загальнодержавного значення	10	15465,2
Заказники місцевого значення	32	16712,398
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	2	10,17
Пам'ятки природи місцевого значення	47	11,1852
Заповідні урочища	4	13879
Ботанічні сади загальнодержавного значення	1	16
Ботанічні сади місцевого значення	-	-
Дендрологічні парки загальнодержавного значення	-	-
Дендрологічні парки місцевого значення	-	-
Зоологічні парки загальнодержавного значення	1	6,5
Зоологічні парки місцевого значення	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	1	49
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	24	1625,996
РАЗОМ	127	163819,4492
в тому числі:		
загальнодержавного значення		116270,87
місцевого значення		47548,5792
Фактична площа ПЗФ		154686,1992
% фактичної площі ПЗФ від площі області		4,6%

Біосферні резервати у Всесвітній базі даних щодо резерватів віднесено до типу розподіленого управління, що пояснюється їхнім міжнародним статусом у рамках програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера». Тут утворюється або спеціальна міжнародна адміністрація, або вони спільно керуються НАН України та Міндовкіллям. До таких в Україні належать Чорноморський, Дунайський, Карпатський біосферні заповідники, Асканія-нова, міжнародні біосферні резервати «Східні Карпати», «Західне Полісся», «Деснянське», «Розточчя».

ТОПЗФ, що перебувають у віданні приватних осіб в Україні не визнаються, незважаючи на фактичну наявність таких об'єктів, як правило пам'ятників природи місцевого значення. Зокрема, в Одеській області приватні суб'єкти є органами управління не лише пам'ятниками природи місцевого значення, але й парками – пам'ятки садово-паркового мистецтва, а також заказниками.

Таблиця 3

ТОПЗФ Одеської області, що перебувають в управлінні приватних суб'єктів

Назва об'єкта ПЗФ	Адміністративне розміщення та місцезнаходження об'єкта ПЗФ	Назва організації, у віданні якої знаходиться об'єкт ПЗФ
Пам'ятники природи місцевого значення		
Суворовський	м. Одеса, Фонтанська дорога, 25	Благодійний фонд "Дитяче село АСТР"
Дуб звичайни	м. Одеса, вул. Ясна, 4	ТОВ "Прімадом"
Груша адамівська	Березівський район, Іванівська селищна територіальна громада, с. Адамівка	гр. Салоїд М.І.
Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва		
Парк «Дюківський сад»	м. Одеса, вул. Розкидайлівська, 56	ТОВ "Центр "Катюша"
Заказники		
Лунг	Ізмаїльський район, Саф'янська сільська територіальна громада	Аграрний рибогосподарський кооператив «Придунайська нива»

Однак у будь-якому випадку приватні особи можуть лише сприяти органам влади з питань ТОПЗФ, але не мають права самі створювати такі території.

Також в Україні не визнані території традиційного природокористування корінних народів (станом на 2022 р. такими визнані кримські татари, кримчаки, караїми).

У зв'язку із політикою децентралізації в Україні поступово зростають ТОПЗФ, що перебувають у віданні територіальних громад (здебільше пам'ятники природи місцевого значення та парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва). Причому до їх відання належать в ряді випадків не лише об'єкти місцевого значення, але й загальнодержавного значення.

Таблиця 4

ТОПЗФ, що перебувають у віданні територіальних громад

Назва об'єкта ПЗФ	Адміністративне розміщення та місцезнаходження об'єкта ПЗФ	Назва організації, у віданні якої знаходиться об'єкт ПЗФ
Території та об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення		
Заказники		
Озеро «Картал»	Ізмаїльський район, Ренійська міська територіальна громада	Ренійська міська рада
Озеро «Кагул»	Ізмаїльський район, Ренійська міська територіальна громада	Ренійська міська рада
Зоологічні парки		
Одеський зоологічний парк	м. Одеса, Новоціпний ряд, 25	Управління культури та туризму Одеської міської ради
Території та об'єкти ПЗФ місцевого значення		
Заказники		
Тарутинський степ	Болградський район, Бородинська селищна територіальна громада	Бородінська селищна рада
Жовтневий	Болградський район, Василівська сільська територіальна громада	Василівська сільська рада
Коритнівський	Подільський район, Балтська міська громада	Балтська міська рада
Новопавлівський	Березівський район, Старомаяківська сільська територіальна громада	Старомаяківська сільська рада

Крім цього, попри те, що більшість із ТОПЗФ, що утворені обласними радами в теперішній час перебувають у віданні місцевих державних адміністрацій або державних підприємств (установ, організацій), в ряді випадків обласні ради здійснюють самостійне управління ними через відповідні адміністрації чи організації. Іноді подібні структури утворюються й щодо об'єктів загальнодержавного значення (табл. 5). В окремих випадках ТОПЗФ можуть перебувають у спільному віданні кількох територіальних громад або органу місцевого самоврядування та державної організації, що дозволяє ставити питання про додаткові типи розділеного управління, у т.ч.:

- муніципально - регіональний;
- муніципально - державний;
- регіональний - державний;
- муніципально - регіональний - державний.

Таблиця 5

ТОПЗФ Одеської області, що перебувають у спільному віданні

Назва об'єкта ПЗФ	Адміністративне розміщення та місцезнаходження об'єкта ПЗФ	Назва організації, у віданні якої знаходиться об'єкт ПЗФ
Території та об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення		
Заказники		
Острів Зміїний	Ізмаїльський район, о. Зміїний	Одеське обласне комунальне підприємство «Острівне»
Території та об'єкти ПЗФ місцевого значення		
Регіональні ландшафтні парки		
Тилігульський	Березівський та Одеський райони	Одеська обласна рада
Заказники		
Ряснопіль	Березівський район, Новокальчевська сільська територіальна громада	Новокальчевська сільська рада, Державний навчальний заклад «Березівський професійний аграрний ліцей»
Костянська балка	Роздільнянський район, Роздільнянська міська територіальна громада і Одеський район, Дачненська сільська територіальна громада	Роздільнянська міська рада, Дачненська сільська рада

Аналіз Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [8] та «Про місцеве самоврядування в Україні» [7] свідчить про достатньо широку компетенцію територіальних громад щодо ТОПЗФ. Зокрема органи місцевого самоврядування низового рівня можуть:

- приймати рішення про організацію ТОПЗФ місцевого значення;
- вносити пропозиції до відповідних державних органів щодо оголошення природних об'єктів пам'ятками природи, які охороняються законом;
- приймати рішення про оголошення в місцях масового розмноження та вирощування потомства дикими тваринами «сезону тиші» з обмеженням господарської діяльності та добуванням об'єктів тваринного світу;

- здійснювати охорону ТОПЗФ, які перебувають у віданні територіальних громад;
- видавати дозволи на спеціальне використання природних ресурсів у межах ТОПЗФ місцевого значення;
- з метою недопущення знищення або руйнування в результаті господарської діяльності цінних для заповідання територій та об'єктів до прийняття у встановленому порядку рішень про організацію чи оголошення ТОПЗФ і виділення необхідних для цього коштів здійснювати їх резервування в межах територіальних громад на період до п'яти років;
- створювати адміністрації ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків місцевого значення та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, що є власністю територіальних громад;
- безпосередньо управляти ТОПЗФ, для яких не створюються спеціальні адміністрації;
- затверджувати проекти організації територій дендрологічних парків, зоологічних парків, проекти утримання й реконструювання парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, що є власністю територіальних громад;
- фінансувати заходи щодо збереження ТОПЗФ, що є власністю територіальних громад;
- викупати земельні ділянки, що перебувають у приватній власності для суспільних потреб під ТОПЗФ;
- створювати цільові екологічні фонди для фінансування природоохоронних заходів ТОПЗФ, що є власністю територіальних громад;
- здійснювати первинний облік кадастрових відомостей щодо ТОПЗФ, що є власністю територіальних громад;

Розвитку сучасної системи управління ТОПЗФ в системі місцевого самоврядування перешкоджають наступні чинники:

- брак компетенції територіальних громад щодо створення та збереження ТОПЗФ;
- проблеми ефективного управління ТОПЗФ в першу чергу на регіональному і муніципальному рівнях влади, а також координації діяльності між цими рівнями;
- проблеми чіткого розмежування сфер відповідальності за розвиток та управління ТОПЗФ між відомствами та структурами різних рівнів, послабленість міжвідомчої та міжсекторної взаємодії у цій галузі;
- гострий дефіцит наявних ресурсів, насамперед, фінансових, особливо щодо ТОПЗФ, які перебувають у віданні територіальних громад;
- недосконалість правова та нормативна бази управління ТОПЗФ та окремими об'єктами, наявність прогалин та протиріч у чинному законодавстві;
- неналежний аналіз позитивного досвіду адаптації ТОПЗФ до соціально-економічних умов, що змінюються і тиражування цього досвіду;
- незадіяність потенціалу співробітництва територіальних громад щодо ТОПЗФ;
- відсутність чітких критеріїв вибору варіантів подальшого розвитку ТОПЗФ муніципального рівня, у тому числі створення нових ТОПЗФ.

Від вирішення зазначених проблем багато в чому залежить ефективність розвитку, функціонування та управління ТОПЗФ, що перебувають у віданні територіальних громад. На практиці основні проблеми у сфері муніципального управління ТОПЗФ виникають при визначенні напрямів подальшого розвитку та режимів природокористування таких територій, які повинні здійснюватися на основі відомостей про географічні та соціально-економічні особливості території, результатів економічної оцінки природних ресурсів та екосистемних послуг, що надаються ТОПЗФ.

Можливі наслідки реалізації різних напрямів розвитку природних території, що охороняються на муніципальному рівні можна об'єднати в такі групи:

- екологічні наслідки – зміни природного середовища, пов'язані з можливим

використанням та забрудненням різних природних середовищ, виснаженням природних ресурсів (лісових, рибних, мисливських, земельних та ін.), втратою унікальних природних об'єктів та комплексів тощо;

соціальні наслідки – зміни у соціальній сфері, пов'язані із зайнятістю місцевого населення, добробутом жителів, розвитком соціальних конфліктів;

економічні наслідки – зміни в економіці домашніх господарств, бізнесу та всієї території (зміна доходів місцевого населення, бізнес-структур, місцевого бюджету, рівня розвитку сфери послуг, надходження інвестицій у місцеву економіку, розвитку транспортної інфраструктури та логістики).

Для подальшого розвитку ТОПЗФ на рівні територіальних громад можна запропонувати такі основні напрями-сценарії: інерційний, заповідний, стійке зростання.

Інерційний напрямок розвитку ТОПЗФ передбачає збереження існуючих видів та тенденцій використання природних ресурсів та екосистемних послуг. Введення заборон та додаткових обмежень на господарську діяльність не передбачається. В таких умовах економічна цінність природних ресурсів і екосистемних послуг, що надаються ТОПЗФ, буде значно скорочена, що вплине на екологічну та соціально-економічну ситуацію в територіальних громадах.

Заповідний напрямок розвитку ТОПЗФ передбачає запровадження додаткових заборон або обмежень на різні види господарської діяльності, на всі види природокористування, включаючи лісокористування, заготівлю сіна, лікарських рослин, грибів, ягід, іншої рослинної сировини, встановлення наметових таборів, всі види полювання, риболовлі, рух транспорту і плавзасобів тощо лише з дозволу органу управління ТОПЗФ. Вводяться обмеження на відвідування території з метою відпочинку та лікування (наприклад, лише за спеціальними дозволами, що видаються на платній основі). Реалізація «Заповідного» напрями розвитку ТОПЗФ територіальних громад спричинить зміни у використанні природних ресурсів та екосистемних послуг. У галузі природокористування створюються досить сприятливі умови для збереження природних ресурсів і комплексів, закладаються основи запобігання виснаженню (кількісного та якісного) запасів таких природних ресурсів, як рибні, мисливські, рекреаційні, недеревні ресурси лісу та ін., природні екосистеми будуть піддаються меншому навантаженню внаслідок заборони та жорсткого обмеження господарської діяльності. Все це сприятиме збереженню природних ландшафтів, підтримці та збільшенню видового розмаїття біоресурсів. Але при цьому можна прогнозувати негативні зміни у соціальній та економічній сферах, які будуть безпосередньо пов'язані із заборонами та обмеженнями господарської діяльності, у тому числі рекреаційно-туристичною, на територіях місцевих ТОПЗФ. За таких умов соціально-економічна цінність природних ресурсів та екосистемних послуг, у тому числі рекреаційних, що надаються територіями ТОПЗФ, скорочуватиметься. Знизяться доходи різних груп користувачів від використання природних ресурсів ТОПЗФ, що може позначитися на зростанні соціальної напруженості та невдоволенні місцевого населення, можливий розвиток природоохоронних конфліктів, порушення заборонних режимів на територіях ТОПЗФ, а також посилення корупційних ризиків.

Напрямок розвитку «стійке зростання» передбачає мінімізацію навантаження на природні екосистеми на основі розвитку екологосумісних видів господарської діяльності, в основному рекреаційно-туристського потенціалу місцевих ТОПЗФ. В галузі природокористування створюються умови для збереження природних ресурсів та комплексів, знизяться загрози виснаження (кількісного та якісного) запасів таких природних ресурсів, як мисливські ресурси, рибні ресурси, недеревні лісові ресурси, рекреаційні ресурси.

В теперішній час найбільш оптимальною та пріоритетною формою розвитку місцевих ТОПЗФ на основі підвищення фінансової привабливості їх територій для приватних інвесторів у рамках приватно-державного (муніципального) партнерства, за умови

збереження природного біорізноманіття та ландшафтного розмаїття території, є, на наш погляд, розвиток екологічного туризму при обмеженні традиційних (масових) видів туризму в їх межах, що дозволить досягти оптимального поєднання та взаємозв'язку рекреаційної спроможності та природоохоронної функцій ТОПЗФ. Екологічний туризм (особливо у формі біосферного туризму) є найбезпечнішим видом природокористування з мінімальним споживанням природних ресурсів місцевих ТОПЗФ. При цьому на місцевих ТОПЗФ при практичній організації екотуризму залежно від інтенсивності рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях має бути організовано функціональне зонування, розмежування туристичної діяльності за ступенем прийнятності для різних за унікальністю та цінністю природних комплексів, що передбачає створення екскурсійних та туристичних маршрутів які фактично є регуляторами потоку рекреантів, розподіляючи їх за різними функціональними зонами та в різних напрямках по ТОПЗФ, знижуючи рекреаційне навантаження на природні комплекси.

Заповідники та національні парки, що перебувають у державному управлінні вже вирішують такі завдання, створюючи візит-центри, прокладаючи екологічні стежки, облаштовуючи туристичні стоянки. Такий позитивний досвід необхідно поширювати і на практику управління ТОПЗФ, що належать або перебувають в управлінні територіальних громад. Подальший розвиток туристичної інфраструктури, навіть на умовах приватно-муніципального партнерства з бізнес-структурами зі створення та розширення туристичної інфраструктури на таких територіях має відбуватися лише при безумовному пріоритетному врахуванні природоохоронних обмежень при вирішенні конфліктних ситуації між природоохоронними та рекреаційно-господарськими інтересами. Рекреаційні можливості ТОПЗФ (навіть спеціально виділених для цієї мети функціональних зон) можуть використовуватися лише як додаткові та бути підпорядкованими їх природоохоронним функціям.

Саме вказана модель розвитку ТОПЗФ муніципального значення дозволить повною мірою використати сучасні форми туристичного природокористування, при цьому зростає економічна цінність природних ресурсів та екосистемних послуг ТОПЗФ, частково вирішуються проблеми дефіциту їх фінансування, збільшуються доходи бізнес-структур, місцевих жителів, а також слід очікувати збільшення доходів бюджету територіальної громади з допомогою додаткових податкових відрахувань. Таким чином, останній напрямок розвитку місцевих ТОПЗФ є, на наш погляд, найбільш оптимальним, оскільки не лише сприяє збереженню природних ресурсів та комплексів, а й не призводить до погіршення соціально-економічної ситуації в територіальних громадах.

Прикладом такого сценарію є розвитку ТОПЗФ на рівні територіальних громад є Програма забезпечення діяльності і розвитку Регіонального ландшафтного парку «Слов'янський курорт» на 2021-2023 роки, що була розроблена відділом екології та природних ресурсів Слов'янської міської ради [9].

Регіональний ландшафтний парк «Слов'янський курорт» був створений рішенням Донецької обласної ради у 2005 р. на території міста Слов'янська та передано у відання Слов'янській міській раді у 2009 р. Діяльність природоохоронного об'єкту забезпечує спеціальна адміністрація РЛП «Слов'янський курорт», яка створена Слов'янською міською радою. Утримання РЛП «Слов'янський курорт» здійснюється за рахунок коштів загального фонду міського бюджету. Забезпечення охорони від порушень природоохоронного режиму РЛП «Слов'янський курорт» покладається на службу державної охорони, яка має статус правоохоронного органу. Очолює службу державної охорони керівник РЛП «Слов'янський курорт». Інспектори забезпечують дотримання режиму охорони території парку, здійснюють контроль за використанням природних ресурсів, попереджають і припиняють факти браконьєрського полювання, пошкодження лісових насаджень внаслідок незаконних рубок, вживають необхідних заходів у разі виникнення пожеж, підтримують в належному стані

межові знаки та аншлаги, проводять роботу щодо запобігання надзвичайних ситуацій.

Основні проблеми розвитку заповідної справи на території Слов'янської міської територіальної громади, як і в Україні загалом, пов'язані перш за все із недосконалістю системи управління у цій сфері, низьким рівнем бюджетного фінансування, матеріально-технічного забезпечення, недостатнім розвитком спеціальних наукових досліджень, слабкою правовою відповідальністю за порушення режиму природно - заповідних територій. Так охорона території ландшафтного парку здійснюється двома інспекторами, що недостатньо для обстеження площі більш 400 га та оперативного прийняття заходів щодо виявлення та затримання порушників заповідного режиму. Адміністрація РЛП «Слов'янський курорт» не має власного приміщення і знаходиться в орендованій будівлі, що не дає змоги для проведення науково-дослідних робіт, пропаганди природоохоронних знань, створення експозиції, виставок, музею природи. Не вирішені питання відведення земельної ділянки в постійне користування РЛП «Слов'янський курорт», відсутні детальні плани територій земельних ділянок для подальшої організації на них рекреаційної діяльності. Зазначені проблеми ускладнюються взаємовідносинами з ДП «Санітарно-курортний реабілітаційний центр «Слов'янський курорт» та ДП «Слов'янський лісгосп», що здійснюють свою діяльність на території РЛП «Слов'янський курорт».

Власне для розв'язання зазначених проблем й прийнята Програма забезпечення діяльності і розвитку РЛП «Слов'янський курорт» на 2021-2023 роки, головними завданнями якої стали:

- збереження біорізноманіття РЛП «Слов'янський курорт»;
- охорона рідкісних видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України;
- створення умов для забезпечення збереження, охорони, відновлення ландшафтного та біологічного різноманіття у межах території РЛП «Слов'янський курорт»;
- забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій;
- створення умов для організації ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах;
- підвищення рівня обізнаності населення щодо цінностей ТОПЗФ і залучення населення до управління ним;
- резервування цінних ділянок навколишнього природного середовища та розширення РЛП «Слов'янський курорт»;
- активізація наукових досліджень на базі заповідних територій.

Зокрема, в напрямку створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах було передбачено створення візит-центру та музейних комплексів; облаштування рекреаційних зон; облаштування туристичним обладнанням та інвентарем; укладання угод для проведення рекреаційної діяльності з туроператорами; будівництво якісних під'їзних автошляхів до основних організованих та обладнаних місць відвідування та відпочинку. З метою посилення просвітницько-виховної функції відвідування РЛП «Слов'янський курорт» рекреантами та розвитку рекреаційної інфраструктури парку заплановано створити мережу екологічних стежок та облаштувати їх належним чином.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Відповідно до п. 37 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальні громади можуть створювати ТОПЗФ місцевого значення. З іншого боку, відповідно до п. 6 частини 3 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» обласні ради також приймають рішення щодо організації ТОПЗФ місцевого значення. Зазначене свідчить про існування конкуруючої компетенції двох рівнів самоврядування, що не сприяє ефективному управлінню відповідними об'єктами. Крім того,

внаслідок політики децентралізації місцеві громади досить часто мають значно більше ресурсів щодо утримання ТОПЗФ, чим обласний рівень самоврядування. Виходом із зазначеної ситуації може стати виокремлення в системі ТОПЗФ окрім категорій загальнодержавного та місцевого значення, також категорії ТОПЗФ регіонального значення. Останні можуть бути визначені шляхом розмежування сучасних ТОПЗФ загальнодержавного та місцевого значення на загальнодержавні – регіональні – місцеві, з віднесенням частини з них до відання виключно територіальних громад. Крім того, є доцільним надати територіальним громадам право створювати додаткові види ТОПЗФ, наприклад зона спокою, міський ліс (озеро), заповідна ділянка, берегова смуга під охороною, джерело під охороною тощо.

Практична реалізація створення нової категорії ТОПЗФ на наш погляд буде сприяти як зниженню державних витрат на утримання ТОПЗФ, так й підвищенням ефективності відповідних заходів. Це також дозволить впровадити децентралізацію управлінських функцій та вибудувати чітку модель ієрархії управління ТОПЗФ різного значення.

Література

1. Бевзенко В. М. Суб'єкт управління природно-заповідним фондом. Право і Безпека. 2003. Т. 2, № 4. С. 18-21.
2. Головка А. А. Інституційні аспекти управління об'єктами природно-заповідного фонду України, які не віднесено до відомчого підпорядкування профільного міністерства. Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.11. С. 81-86.
3. Дребот О. І. Система державного управління природно-заповідним фондом України та її регіонів. Регіональна економіка. 2011. № 4. С. 205-209.
4. Ковтун О. М. Правові аспекти підвищення ефективності державного управління у сфері охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Вісник Академії адвокатури України. 2004. № 1. С. 56-63.
5. Нігрєєва О. О. «М'яке право» у міжнародній системі: до питання про зміст та функції. Правова держава. 2018. № 31. С. 147-153.
6. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Одеській області станом на 01.01.2022 року. URL: <https://ecology.od.gov.ua/perelik-terytorij-ta-obyektiv/> (дата звернення 11.11.2022)
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР
8. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 № 2456-XI
9. Програма забезпечення діяльності і розвитку Регіонального ландшафтного парку «Слов'янський курорт» на 2021-2023 роки. URL: https://consult.e-dem.ua/uploads/consultation/files/229/Програма_РЛП.pdf (дата звернення: 12.12.2022).
10. Смирнова С. М., В.М. Смирнов, В.О. Острроверха. Наукові засади управління розвитком природно-заповідних територій. Агросвіт. 2020. № 2. С. 77-83.
11. Статівка О. О. Актуальні питання державного управління природно-заповідним фондом України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. 2015. Вип. 35(2.2). С. 58-62.
12. Третяк В. М. Проблеми удосконалення інституціональної бази управління природно-заповідним фондом України. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2015. № 1. С. 65-73.
13. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland: IUCN. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/pag-021.pdf> (дата звернення: 21.12.2022)
14. Protected Areas (WDPA). URL: <https://www.protectedplanet.net/en/thematic-areas/wdpa?tab=WDPA> (дата звернення: 21.12.2022)
15. Protected Planet Report 2014 / Juffe-Bignoli, D. Burgess, N. D. Bingham, H. et al. Cambridge, UK: UNEP-WCMC. 2014. vi + 69 pp

References

1. Bevzenko V . M. Sub'yeckt upravlinnya pryrodno-zapovidnym fondom. Pravo i Bezpeka. 2003. T. 2, № 4. S. 18-21
2. Holovko A. A. Instytutsiyni aspekty upravlinnya ob'yektamy pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrayiny, yaki ne vidneseno do vido mchoho pidporyadkuvannya profil'noho ministerstva. Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny. 2012. Vyp. 22.11. C. 81-86.
3. Drebot O. I. Systema upravlinnya derzhavnym pryrodno-zapovidnym fondom Ukrayiny ta yiyi rehioniv. Rehional'na ekonomika. 2011. № 4. S. 205-209.
4. Kovtun O . M. Pravovyy aspekt pidvyschennya efektyvnosti derzhavnoho upravlinnya u sferi okhorony terytoriy ta ob'yektiv pryrodno-zapovidnoho fondu Ukrayiny. Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny. 2004. № 1. S. 56-63.
5. Nihreyeva O . O. "M'yake pravo" u mizhnarodniy systemi: do pytan' pro zmist ta funktsiyi. Pravova derzhava. 2018. № 31. C. 147-153.
6. Perelik terytoriyi ta ob'yektiv pryrodno-zapovidnoho fondu zahal'noderzhavnoho ta mistsevoho znachennya, roztashovanykh v Odes'kiy oblasti stanom na 01.01.2022 roku. URL: <https://ecology.od.gov.ua/perelik-terytorij-ta-obyektiv/> (data zvernennya 11.11.2022)
7. Za vlasni bazhannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 travnya 1997 r. № 280/97-VR.
8. Pro pryrodno-zapovidnyy fond Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16.06.1992 № 2456-XI.
9. Prohrama zabezpechennya diyal'nosti i rozvytku Rehional'noho landshaftnoho parku «Slov'yans'kyy kurort» na 2021-2023 roky. URL: https://consult.e-dem.ua/uploads/consultation/files/229/Prohrama_RLP.pdf (data zvernennya: 12.12.2022).
10. Smyrnova S. M., V.M. Smyrnov, V.O. Ostroverkha. Naukovi zasady upravlinnya rozvytkom pryrodno-zapovidnykh terytoriy. Ahrosvit. 2020. № 2. C. 77-83.
11. Stativka O. O. Aktual'ni pytannya derzhavnoho upravlinnya pryrodno-zapovidnym fondom Ukrayiny. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Pravo. 2015. Vyp. 35(2.2). C. 58-62.
12. Tretyak V . M. Problemy udoskonalennya instytutsiynoyi bazy upravlinnya pryrodno-zapovidnym fondom Ukrayiny. Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel'. 2015. № 1. C. 65-73.
13. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland: IUCN. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/pag-021.pdf>
14. Protected Areas (WDPA). URL: <https://www.protectedplanet.net/en/thematic-areas/wdpa?tab=WDPA>
15. Protected Planet Report 2014 / Juffe-Bignoli, D. Burgess, N. D. Bingham, H. et al. Cambridge, UK: UNEP-WCMC. 2014. vi + 69 pp